

**VOYAGA YETMAGANLAR MASALALARI BO‘YICHA ORGAN VA
MUASSASALAR FAOLIYATINI TARTIBGA SOLUVCHI
NORMATIV-HUQUQIY XUJJATLARNING AHAMIYATI.**

Bahromjon Baxtiyorovich Turg'unbaev

IIV Malaka oshirish instituti, Yuridik fanlar kafedrası o'qituvchisi

Tel: +998-99-833-35-57

Annotatsiya: Ushbu maqola voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini to'g'ri va samarali tashkil etilishi va amalga oshirilishi imkoniyatini oshirish bilan bir qatorda eng samarali usul huquqbuzarliklar profilaktikasining bevosita amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organ va muassasalarning hamkorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, bolaning qonuniy vakillari, vasiylik va homiylik, yetim bola, jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bola, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar, ota-onaning o'rnini bosuvchi shaxslar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bola.

Аннотация: Согласно этой статье, профилактика правонарушений должна быть организована правильно и эффективно, а наиболее эффективным методом является непосредственное осуществление профилактики правонарушений. важно для обеспечения увеличения числа участвующих органов и их сотрудничества.

Ключевые слова: права ребенка, законные представители ребенка, опека и попечительство, сирота, ребенок с отклонениями в физическом и психическом развитии, дети, нуждающиеся в социальной защите, лица, заменяющие родителей, ребенок, лишенный родительской опеки.

Annotasia: This article, in addition to increasing the possibility of proper and effective organization and implementation of the prevention of delinquency among minors, the most effective method is important in ensuring the cooperation of bodies and institutions that directly implement and participate in the prevention of delinquency.

Keywords: rights of the child, legal representatives of the child, guardianship and sponsorship, an orphan, a child with disabilities in physical and mental development, children in need of social protection, persons replacing parents, a child deprived of parental care.

Bola huquqlari bo'yicha xalqaro va milliy darajada ko'plab maxsus hujjatlar mavjud. Bola huquqlari to'g'risidagi xalqaro darajadagi asosiy hujjat Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya hisoblanadi. BMT Konvensiyasi New-Yorkda 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan. U 54 ta moddadan iborat bo'lib, ularda bolalarning huquqlari. Konvensiyaga kiritilgan barcha huquqlar barcha bolalarga nisbatan qo'llaniladi.

Konvensiyada birinchi marta bola huquqi ratifikatsiya qilgan davlatlar “Hurmat qilish va kafolatlash” talab qilinadigan huquqlarga ega bo‘lgan shaxs sifatida ko‘rib chiqiladi. Ushbu qoida bola jamiyatning juda himoyasiz a‘zosi ekanligi va shuning uchun alohida himoyani talab qilishi va bunga loyiq ekanligini ko‘rsatadi.

Konvensiyaga binoan, bola mustaqil shaxs sifatida qabul qilinadi. Konvensiya bolani o‘ziga xos huquqlarga ega bo‘lgan shaxs sifatida tavsiflaydi: yashash huquqi (6-modda), oila qurish (9-modda), ismi va fuqaroligi bo‘yicha.

Bola huquqlari – bolaga nisbatan inson huquqlari toifasi, irqi, jinsi, tili, dini, tug‘ilgan joyi, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiyligi, ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, har bir bola ega bo‘lishi kerak bo‘lgan huquq va erkinliklar. Xalqaro huquqda 18 yoshga etmaganlarning barchasi bola deb tan olingan.

Konvensiyada bir qancha moddalar keltirilgan bo‘lib shulardan ta’lim to‘g‘risida (7-modda), zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida (19-modda), tenglik, fikr va so‘z erkinligi to‘g‘risida (13-modda), dam olish va hordiq chiqarish (31-modda), tibbiy xizmat ko‘rsatish va sog‘liqni saqlash (24-modda), davlat yordami (18–27-modda) va boshqalar.

O‘zbekiston Respublikasi Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyani 1992-yil 9-dekabrda ratifikatsiya qildi.

O‘zbekistonda bola huquqlari quyidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni qabul qilinishi, “Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 22-apreldagi PQ–4296-sonli qaroriga binoan Ombudsman hozirda o‘z o‘rinbosariga – bolalar huquqlari bo‘yicha vakilga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 7-yanvarda “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ–139-son Qonuni tasdiqlandi.

Ushbu qonun 4 bob, 32 moddadan iborat bo‘lib, uning maqsadi bola huquqlarining kafolatlari sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo‘lib bir qancha asosiy tushunchalar qo‘llanilgan:

bola(lar) – o‘n sakkiz yoshga to‘lgunga (*voyaga yetgunga*) qadar bo‘lgan shaxs(lar);

bolaning qonuniy vakillari – ota-onalar, farzandlikka oluvchilar, vasiylar, homiylar;

vasiylik va homiylik – ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ularga ta’minot, tarbiya hamda ta’lim berish, shuningdek ularning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish maqsadida joylashtirishning huquqiy shakli. Vasiylik o‘n to‘rt yoshga to‘lmagan, homiylik esa o‘n to‘rt yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan bolalarga nisbatan belgilanadi;

yetim bola – otasi ham, onasi ham vafot etgan yoki ular sud qaroriga binoan vafot etgan deb e’lon qilingan bola;

jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bola – nogironlikni belgilash uchun yetarli bo‘lmagan jismoniy, aqliy, sensor (*sezgi*) va (*yoki*) ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bola;

ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar – yuzaga kelgan holatlar sababli og‘ir turmush sharoitida qolgan, davlat va jamiyat tomonidan alohida himoya qilishga hamda qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bolalar, shu jumladan:

- nogironligi bo‘lgan bolalar;
- jismoniy va (*yoki*) ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalar;
- yetim bolalar;
- ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar;
- ixtisoslashtirilgan bolalar muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalar;
- muayyan yashash joyiga ega bo‘lmagan bolalar;
- kam ta‘minlangan oilalardagi bolalar;
- jinoiy javobgarlikka tortilgan va jazoni ijro etish muassasalarida turgan bolalar;
- zo‘ravonlik va ekspluatatsiya, qurolli mojarolar va tabiiy ofatlar natijasida jabrlangan bolalar;

• **nogironligi bo‘lgan bola(lar)** – barqaror jismoniy, aqliy, sensor (*sezgi*) yoki ruhiy nuqsonlari mavjudligi oqibatida hayot faoliyati cheklanganligi munosabati bilan davlat va jamiyat tomonidan ijtimoiy yordam ko‘rsatilishiga hamda o‘z huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishiga muhtoj bo‘lgan bola(lar);

• **ota-onaning o‘rnini bosuvchi shaxslar** – qonunda belgilangan tartibda bolaga nisbatan ota-onalik huquqini amalga oshiruvchi va ota-onalik majburiyatlarini bajaruvchi, lekin, bolaning ota-onasi bo‘lmagan shaxslar (*farzandlikka oluvchilar, vasiylar va homiylar*);

• **ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bola** – ota-onalik huquqidan mahrum qilinganligi yoki cheklanganligi, bedarak yo‘qolgan yoki muomalaga layoqatsiz deb topilganligi yoxud muomalaga layoqati cheklanganligi, bolani tarbiyalashdan yoki uning huquq va manfaatlarini himoya qilishdan bo‘yin tovlaganligi, shu jumladan, uzrsiz sabablarga ko‘ra o‘z bolasini tug‘uruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi va shunga o‘xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortganligi yoxud ota-ona qaramog‘i mavjud bo‘lmagan boshqa holatlar sababli ota-ona yoki yagona ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bola.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-sentyabrda “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi O‘RQ–263-son qonuni tasdiqlandi.

Ushbu Qonunning maqsadi – voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun hamda boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O‘zbekiston Respublikasining voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llaniladi.

Ushbu qonun 6 bob, 36 moddadan iborat bo‘lib bir qancha asosiy tushunchalar qo‘llanilgan:

– **voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi** – voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishiga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan, yakka tartibdagi profilaktika ishi bilan birgalikda amalga oshiriladigan ijtimoiy, huquqiy, tibbiy va boshqa chora-tadbirlar tizimi;

– **ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan voyaga yetmagan** – voyaga yetmaganning nazoratsizligi yoki qarovsizligi oqibatida uning hayoti yoki sog‘lig‘i uchun xavf tug‘diradigan yoxud uni ta‘minlash, tarbiyalash va unga ta‘lim berish talablariga javob bermaydigan sharoitda bo‘lgan yoxud huquqbuzarlik yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sodir etayotgan voyaga yetmagan;

– **ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan oila** – ota-ona yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar voyaga yetmaganlarni ta‘minlash, tarbiyalash va ularga ta‘lim berish bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarishdan bo‘yin tovlayotgan yoki lozim darajada bajarmayotgan yoxud ularning xulq-atvoriga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan yoki ular bilan shafqatsiz muomalada bo‘layotgan oila;

– **nazoratsiz** – ota-ona yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan voyaga yetmaganni ta‘minlash, tarbiyalash va unga ta‘lim berish bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarishdan bo‘yin tovlaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik oqibatida xulq-atvori nazoratsiz qolgan voyaga yetmagan;

– **yakka tartibdagi profilaktika ishi** – ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan voyaga yetmaganlar va oilalarni o‘z vaqtida aniqlash, shuningdek, ularni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish hamda voyaga yetmaganlarning huquq-buzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olishga doir faoliyat;

– **qarovsiz** – aniq yashash joyi bo‘lmagan nazoratsiz qolgan voyaga yetmagan;

– **g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar** – voyaga yetmaganning muntazam ravishda spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari, psixotrop yoki aql-iroda faoliyatiga ta‘sir etuvchi boshqa moddalarni iste‘mol qilishida, fohishalik, tilanchilik bilan shug‘ullanishida ifodalanadigan xatti-harakatlari, shuningdek, o‘zga fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini buzadigan boshqa xatti-harakatlari.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasiga doir faoliyatning asosiy vazifalari.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasiga doir faoliyatning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

– voyaga yetmaganlar nazoratsizligi, qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olish, ularga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish;

– voyaga yetmaganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta‘minlash;

- voyaga yetmaganlarda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish;
- ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan voyaga yetmaganlar va oilalarni ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya qilish;
- voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlarni sodir qilishga jalb etish hollarini aniqlash va ularga barham berish.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasiga doir faoliyatni axborot bilan ta‘minlash.

Davlat organlari va boshqa tashkilotlar, shuningdek, fuqarolar:

– **prokuratura organlarini** – voyaga yetmaganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari buzilganligi to‘g‘risida;

– voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha idoralararo komissiyalarni – voyaga yetmaganlarning huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlari buzilganligi to‘g‘risida, shuningdek, voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar hamda muassasalar faoliyatida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar to‘g‘risida;

– **vasiylik va homiylik organlarini** – yetim bolalar, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan yoxud hayoti yoki sog‘lig‘iga xavf tug‘diradigan, ta‘minlash, tarbiyalash hamda ta‘lim berish talablariga javob bermaydigan sharoitda bo‘lgan bolalar to‘g‘risida;

– **fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarini** – ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan hamda davlatning ijtimoiy yordamiga muhtoj bo‘lgan voyaga yetmaganlar va oilalar aniqlanganligi to‘g‘risida;

– **ichki ishlar organlarini** – ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan voyaga yetmaganlar va oilalar, huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlarni sodir etgan voyaga yetmaganlar to‘g‘risida, shuningdek, voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlarni sodir etishga jalb qilayotgan yoxud ularga nisbatan boshqa g‘ayrihuquqiy qilmishlar sodir etayotgan ota-onalar va o‘zga shaxslar haqida;

– **sog‘liqni saqlashni boshqarish organlari va sog‘liqni saqlash muassasalarini** – muntazam ravishda spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari, aql-iroda faoliyatiga ta‘sir etuvchi (*psixotrop*) moddalarni iste‘mol qilishi oqibatida tibbiy tekshiruv, kuzatuv va davolanishga muhtoj bo‘lgan voyaga yetmaganlar to‘g‘risida;

– **ta‘limni boshqarish organlari va ta‘lim muassasalarini** – ixtisoslash-tirilgan o‘quv-tarbiya muassasalarini yoki boshqa bolalar muassasalarini o‘zboshimchalik bilan tark etgan yoxud ta‘lim muassasalaridagi mashg‘ulotlarga uzrli sabablarsiz kelmayotgan yoki muntazam ravishda qatnashmayotgan hamda davlatning ijtimoiy yordamiga muhtoj bo‘lgan voyaga yetmaganlar to‘g‘risida zudlik bilan xabardor qiladi.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasida ota-ona yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning ishtiroki.

Ota-ona yoki ota-ona o‘rnini bosuvchi shaxslar bolalarini ta‘minlash, tarbiyalash va ularga ta‘lim berish bo‘yicha majburiyatlarini bajara borib, ularning xavfsizligini, hayoti va sog‘lig‘i muhofaza qilinishini, nazoratsizligi va huquqbuzarliklarining profilaktikasini ta‘minlash maqsadida:

– ta’lim muassasalarida o‘qiyotgan voyaga yetmaganlarning o‘qish vaqtida restoran, kafe, bar, klub, diskoteka, kinoteatr va kompyuter zallari, shuningdek, internet tarmog‘idan foydalanish xizmatlarini ko‘rsatish uchun jihozlangan xonalarda yoxud boshqa ko‘ngilochar (*dam olish*) joylarda bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik (*bundan mazkur muassasalarda ta’lim faoliyati yoki ta’lim muassasasi tomonidan o‘tkaziladigan tadbir doirasida bo‘lishi mustasno*);

– voyaga yetmaganlarning spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari, aql-iroda faoliyatiga ta’sir etuvchi (*psixotrop*) moddalarni iste’mol qilishiga va chekishiga yo‘l qo‘ymaslik;

– voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sodir etishiga yo‘l qo‘ymaslik chora-tadbirlarini ko‘radi.

Ota-ona yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar voyaga yetmaganlarning restoran, kafe, bar, klub, diskoteka, kinoteatr, kompyuter zallari, shuningdek, internet tarmog‘idan foydalanish xizmatlarini ko‘rsatish uchun jihozlangan xonalarda yoxud boshqa ko‘ngilochar (*dam olish*) joylarda tungi vaqtda ulardan birining kuzatuvvisiz bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik chora-tadbirlarini ko‘radi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish sohalar bo‘yicha taqsimlandi. Bu o‘z navbatida voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini to‘g‘ri va samarali tashkil etilishi va amalga oshirilishi imkoniyatini oshirish bilan bir qatorda eng samarali usul huquqbuzarliklar profilaktikasining bevosita amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organ va muassasalarning hamkorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentyabrdagi “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010-y., 39-son, 341-modda. Lex.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasi 1992-yil 9-dekabrdagi “Bola huquqlari to‘g‘risida” gi Konvensiya. Lex.uz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 22-apreldagi “Bola huquqlari kafolatlari yanada kuchaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–4296-sonli qarori. Lex.uz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 7-yanvarda “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ–139-son Qonuni. Lex.uz.